

UDK 27-247.8=163.42

27-247.8=162.1

81`23

<https://doi.org/10.53745/bs.95.2.2>

Primljeno: 26. 2. 2025.

Prihvaćeno: 3. 4. 2025.

Izvorni znanstveni članak

Psihološki glagoli i glagoli mišljenja u prijevodima Ivanova evanđelja na hrvatskome i poljskome*

Psychological and Cognitive Verbs in Croatian and Polish Translations of the Gospel of John

Arkadiusz Krasicki

Anita Bartulović

Sažetak

Neki izrazi, odnosno riječi tijekom vremena podliježu promjenama na različitim jezičnim razinama. Tako i biblijski tekst može »zastarjeti« pa se stoga ukazuje potreba za novim prijevodima. Kao primjer metodologije prevođenja odabran je tekst Ivanova evanđelja, izvorno napisan na grčkoj *koine*. Iako je tekst evanđelja poprilično jednostavan, ipak svaki novi prijevod iznjedri drukčija prijevodna rješenja za pojedine riječi i izraze u skladu s promjenama koje se događaju u svakom jeziku. U radu se kontrastivnom i dijakronijskom analizom na primjeru psiholoških glagola i glagola mišljenja istražuje u koliko su mjeri ti glagoli bili podložni jezičnim promjenama od 16. stoljeća do danas na hrvatskome i poljskome jeziku te postoje li odstupanja u morfosintaktičkome i semantičkome smislu u odnosu na izvorni tekst i Vulgatu. Rad predstavlja prilog projektu o interlinearnom prijevodu Novoga zavjeta.

Ključne riječi: Ivanovo evanđelje, *koine*, biblijski prijevod, psihološki glagoli, glagoli mišljenja

Abstract

Language evolves at various linguistic levels, which may cause certain expressions or words to become »obsolete«. This evolution requires new translations of texts, including the Bible. The Gospel of John, originally written in *koine* Greek, serves as an example of translation methodology. The text is relatively straightforward; however, each new translation introduces different translation solutions for certain words and ex-

* Članak je napisan u sklopu četverogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta* (EGZEGETINSTR), koji provodi Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a financiran je iz sredstava Hrvatske zaklade za znanost.

pressions due to ongoing changes within each language. The paper employs a contrastive and diachronic analysis focused on selected psychological and cognitive verbs to examine how these verbs have changed linguistically and how their translation has varied from the 16th century to the present-day Croatian and Polish. It also investigates whether there are any deviations in morphosyntactic, and semantic aspects compared to both the original text and the Vulgate. This research contributes to a project aimed at creating an interlinear translation of the New Testament.

Key words: Gospel of John, koine, biblical translation, psychological verbs, cognitive verbs

Uvod

Biblija je od svoga nastanka najprevođenija knjiga do danas, bilo da je riječ o njezinu djelomičnom ili potpunom prijevodu (Jambrek 2007, 64). Stari zavjet izvorno je napisan na hebrejskome s manjim dijelovima na aramejskome i helenističkome grčkom poznatom kao κοινή, a Novi zavjet na *koine*. Najstariji prijevodi Staroga zavjeta bili su na grčkome (3. st. – 1. st.) i aramejskome (1. st. – 7. st.): prvi poznat kao *Septuaginta* nastao je za vjerske potrebe heleniziranih Židova koji su živjeli u Egiptu, a drugi u Svetoj Zemlji u kojoj je nakon babilonskoga sužanjstva aramejski tijekom vremena postao govorni jezik.¹ Sa širenjem kršćanstva u razdoblju kasne antike biblijski tekstovi nastaju na sirijskome, koptskome i latinskome (2. st.), gotskome i etiopskome (4. st.), armeniskome i gruzijskome (5. st.).

Izvorni biblijski jezici kao i jezici najranijih prijevoda pripadali su različitim jezičnim skupinama: semitskoj, egipatskoj, kavkavskoj te indoeuropskoj. Pri toj raspodjeli razvidno je da najraniji prijevodi potječu iz područja s tradicijom više ili manje stabilnih antičkih država na područjima istočne Afrike, Bliskoga istoka i Kavkaza te koji su razvili svoj sustav pisma.² To su ujedno i područja u kojima se najprije proširilo kršćanstvo i gdje su se slijedom toga vrlo rano ustrojile crkvene teritorijalne jedinice: Aleksandrijska i Antiohijska patrijarhija te armenska i iberijska (tj. gruzijska) Crkva. Njima treba dodati i Carigradsku patrijarhiju u sastavu Istočnoga Rimskog Carstva, koja je imala veliku ulogu pri širenju kršćanstva na pojedina područja jugoistočne i istoč-

¹ O osobitostima aramejskih prijevoda Staroga zavjeta, zvanih *targum*, vidi više u: DaDon i DaDon 2019, 389–390.

² O antičkoj povijesti država na navedenom području vidi više u: Munro-Hay 1991 (etiopsko Kraljevstvo Aksum); Shaw 2000 (stari Egipat); Bryce 2014 (sirijsko područje), Miller i Hayes 2006 (Izrael); Payaslian 2008, 1–50 (Armensko Kraljevstvo); Braund 1994 (Kraljevstvo Iberija na gruzijskome području).

ne Europe, pa su pod njezinim »patronstvom« nastali prijevodi koji su učinili na gotškome Wulfila (4. stoljeće)³ i na staroslavenskome solunska braća Ćiril i Metod (9. stoljeće).

Dok se na spomenutim prostorima Biblija prevodila na različite jezike s obzirom na opstojnost različitih političkih entiteta, na Zapadu Europe jezik prijevoda je samo latinski jer je većina njezina područja bila u sastavu Rimskog Carstva. Nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva latinski se održao, ali i proširio misionarskim djelovanjem, kao jezik uprave, Crkve i znanosti, u novonastalim državnim tvorevinama koje nisu imale razvijenu tradiciju pisane riječi na svojim jezicima. Budući da je latinski kao *lingua franca* pripadao registru viših, tj. prestižnijih jezika, ne iznenađuje činjenica da tijekom ranoga i razvijenoga srednjeg vijeka nema cjelovitih prijevoda Biblije na vernakularnim jezicima (izuzev francuskoga i katalonskoga iz 13. st.), koji su tada smatrani nižim jezicima. Od kraja 14. stoljeća pa nadalje diljem Europe počeli su se pojavljivati prvi potpuni biblijski prijevodi na narodnim jezicima, pa tako i u Poljskoj i na hrvatskome području, a pojava tiskarskoga stroja svakako je pogodovala njihovoj distribuciji.

Crkva je već od najranijih dana propitkivala valjanost biblijskih prijevoda na latinskome (papa Damast i sv. Jeronim), a to je pitanje bilo posebno potaknuto reformacijskim pokretom koji se zalagao za biblijsku riječ na narodnim jezicima. No različiti problemi vezani za prevođenje biblijskih tekstova i dalje su u žarištu interesa koji su u hrvatskim i poljskim znanstvenim krugovima urodili brojnim znanstvenim radovima. Od autora recentnih autorskih ili uredničkih knjiga na ovom mjestu izdvajamo od hrvatskih znanstvenika Nadu Babić (2018), Božu Lujica (2018) i Rubena Kneževića (2019), a od poljskih Bożenu Szczepińsku (2005), Mareka Piela (2017) i Marcina Majewskiego (2019).

Čak i kada jezici pripadaju istoj jezičnoj skupini doslovan prijevod iz izvornoga jezika u ciljni nije u potpunosti moguć. Također, prijevod istoga teksta od različitih prevoditelja nikada nije identičan. Zoran primjer toga su biblijski tekstovi, čiji se širok raspon prijevodnih rješenja pojedinih njegovih dijelova može pratiti od najstarijih vremena do danas na različitim jezicima. Kao prilog razmatranju navedene teme u ovome se radu kontrastivnom i dijakronijskom analizom istražuje metodologija prevođenja na primjeru odbačenih psiholoških i kognitivnih glagola u hrvatskim i poljskim prijevodima Ivanova evanđelja od 16. stoljeća do danas. Analizom se utvrđuje: 1) kojim su

³ Uoči hunske provala Goti su boravili na području donjeg Dunava u susjedstvu Istočnoga Rimskog Carstva, a carigradski je patrijarh ustoličio Wulfilu za gotškoga biskupa (o povijesti Gota vidi više u: Wolfram 1988).

jezičnim promjenama bili podložni glagoli, 2) morfosintaktička i semantička odstupanja u odnosu na korištene predloške te 3) razlike između katoličkih (dalje: K), protestantskih (dalje: P) i ekumenskih (dalje: E) prijevoda s ciljem utvrđivanja razlika i sličnosti pri odabiru prijevodnih rješenja te njihove primjenjivosti u suvremenim prijevodima.

1. Osnovni podatci o korpusu biblijskih prijevoda na hrvatskome i poljskome u kontekstu društveno-političkih prilika i povijesnoga razvoja obaju jezika

Kako u hrvatskome i u poljskome postoje brojni prijevodi cijele Biblije ili pojedinih knjiga (posebice Novoga zavjeta) u različitom broju izdanja. U određivanju korpusa odabrano je Ivanovo evanđelje unutar prvih izdanja cjelovite Biblije koji su za predloške imali izvorni tekst i(li) Vulgatu. Zbog tih kriterija u korpusu su izostale hrvatske protestantske Biblije koje su za predloške imale suvremene prijevode kao i Ekumenska Biblija, koja je preuzela postojeće. U nastavku se donosi njihov popis prema prevoditeljima ili naslovu s naznakom: 1) kratice kojom se koristimo u nastavku teksta, 2) godine objavljivanja, 3) korištenoga predloška te 4) je li poljsko izdanje katoličko (dalje: K) ili protestansko (dalje: P).

Hrvatski dio korpusa sačinjavaju prijevodi (svi katolički):

- 1) Bartola Kašića (**BK**, 1636.), objavljen tek 1999. godine, Vulgata;
- 2) Petra Katančića (**PK**, 1831.), Vulgata;
- 3) Ivana Matije Škarića (**IMŠ**, 1860.), Vulgata i izvorni jezici;
- 4) Ivana Evanđeliste Šarića (**IŠ**, 1942.), izvorni jezici i Vulgata;
- 5) Zagrebačka Biblija (**ZB**, 1968.), izvorni jezici i Vulgata;
- 6) Jeruzalemska Biblija (**JB**, 1994.), izvorni jezici;
- 7) Franjevačka Biblija (**FB**, 2010.), izvorni jezici.⁴

⁴ Podatke o hrvatskim prevoditeljima biblijskih tekstova te predlošcima kojima su se služili (izvorni tekst, staroslavenski prijevod, Lutherov prijevod itd.) kao i okolnostima objavljivanja njihovih prijevoda donose: Babić 2018, 48–232; Berković 2018; Knežević 2019.

Poljski dio korpusa sačinjavaju:⁵

- 1) Brestska Biblija (*Biblia Brzeska*, **BB**, 1563.), izvorni jezici i Vulgata, P;
- 2) Neviška Biblija (*Biblia Nieświeska*, **BN**, 1574.), izvorni jezici i Vulgata, P;
- 3) Jakuba Wujeka (*Biblia ks. Jakuba Wujka*, **JW**, 1599.), Vulgata i izvorni jezici, K;
- 4) Gdanjska Biblija (*Biblia Gdańska*, **BG**, 1632.), izvorni jezici, K;
- 5) Milenijska Biblija (*Biblia Tysiąclecia*, **BT**, 1965.), izvorni jezici, K;
- 6) Poznańska Biblija (*Biblia Poznańska*, **BP**, 1975.), izvorni jezici, K;
- 7) Varšavska Biblija (*Biblia Warszawska*, **BW**, 1975.), izvorni jezici, P;
- 8) Varšavsko-praška Biblija (*Biblia Warszawsko-Praska*, **BWP**, 1998.), izvorni jezici, K;
- 9) Biblija Prve Crkve (*Biblia Pierwszego Kościoła*, **BPK**, 2016.), izvorni jezici, K;
- 10) Ekumenska Biblija (*Biblia Ekumeniczna*, **BE**, 2018.), izvorni jezici.⁶

Iz popisa može se uočiti povećanje broja prijevoda iz stoljeća u stoljeće, što ne treba gledati samo u kontekstu potrebe za njihovim osuvremenjivanjem nego i različitih poimanja o načinu prevođenja. No svijest o složenosti prevođenja postojala je još u antici (Pavlović 2015, 13), a posebno je bila izražena u doba reformacije, koja je dala većini europskih zemalja poticaj da se prevode biblijski tekstovi na narodne jezike. U tom ozračju bilo je puno plodnije prevodilaštvo kod Poljaka, koji su od 1561. do 1632. godine objavili pet cjelovitih prijevoda Biblije (2 K i 3 P), dok Hrvati od 1521. do 1630. godine bilježe dva neuspjela objavljivanja.⁷ Međutim, i prijevod nastao u 18. stoljeću (Poljička Biblija na hrvatskoj ćirilici) nije tiskan, nego je ostao u rukopisu.

Kako su katolička Biblija Jakuba Wujeka (1599.) i protestantska Gdanjska Biblija (1632.) uživale veliku popularnost (Lutze 2023), u Poljskoj su četiri nova prijevoda (3 K, 1 P) objavljena tek u drugoj polovici 20. stoljeća, a od 2001. godine pa do danas pet (3 K, 1 P, 1 E). U Hrvatskoj su u 19. stoljeću tiskana tri prijevoda, u 20. stoljeću četiri (2 K, 1 P, 1 E), a od početka ovoga tisućljeća do danas šest (3 K, 1 P, 1 E, 1 Jehovinih svjedoka).⁸

⁵ Prema navedenom kriteriju u korpus su trebale ući još dvije katoličke Biblije: *Biblia Leopoldy* iz 1561. godine (prema Vulgati) i *Biblia Paulistów* iz 2008. godine (prema izvornim jezicima). Prva je dostupna na <https://polona.pl/item-view/7d8559f0-640c-418b-87a6-0fbede4e166f?page=1235>, ali je teško pretraživa, a druga nam nije bila dostupna.

⁶ Podatke o poljskim prevoditeljima donosi Zaborski 2014, 175–194, a također su dostupni na: www.bibliepolskie.pl i http://www.biblia.waw.pl/teksty/przeklad_pol.php.

⁷ Rukopis prvoga prijevoda na glagoljici nastaloga na poticaj Bernardina Frankopana je izgubljen (vidi više u: Vojnović 2006, 141–153), a drugi Bartola Kašića svojedobno nije objavljen zbog jezičnoga pitanja (vidi više u: Babić 2018, 51–53).

⁸ Vidi bilješku 4.

Kod Poljaka nije postojala potreba za novim prijevodima tijekom 18. i 19. stoljeća jer se proces integracije poljskoga jezika započeo u 13. stoljeću u granicama razmjerno objedinjenoga poljskog teritorija okončao u 16. stoljeću kada se oblikovao kao književni jezik.⁹ S druge strane razlog netiskanja moglo bi biti i teško političko stanje poljske države kada je pala plijenom susjednih država uslijed triju podjela u 18. stoljeću.¹⁰ Kod Hrvata je situacija sasvim drukčija: njihovo je višestoljetno obilježje tropismenost i trojezičnost¹¹ kao i razjedinjenost srednjovjekovnoga hrvatskog teritorija pod vlašću različitih tuđinskih entiteta.¹² Stoga 19. stoljeće bilježi tri prijevoda (Katančićev, Škarićev te onaj Daničića i Karadžića), koja su objavljena u razdoblju previranja u okviru onodobnih filoloških škola u vezi standardizacije hrvatskoga jezika,¹³ potaknutoga narodnim preporodom. Dvadeseto stoljeće i za Poljake i Hrvate u znaku je teških političkih borbi, a uspostava komunističke vlasti nakon Drugoga svjetskog rata u objema državama nipošto nije pogodovala tiskanju novih prijevoda Biblije. Oni se pojavljuju tek šezdesetih godina u okolnostima određenoga popuštanja komunističke represije vezanim za Hrvatsko proljeće, odnosno slabljenje sovjetskoga utjecaja u Poljskoj.

2. Biblijski tekst u kontekstu znanosti o prevođenju

Unatoč postojećim novim prijevodima, mnogi se čitatelji žale da ne razumiju neke dijelove Biblije, a poneki pitaju smije li se čitati izvorni tekst u prijevodu. Bibličari pokušavaju dati ciljane odgovore na pitanja onih koji žele ponirati u biblijski tekst upućujući ih na relevantnu literaturu. No vrijedi skrenuti pozornost na izjavu poljskoga bibličara Majewskoga (2019, 3), koji tvrdi da »nerazumljivost ne proizlazi iz same Biblije, već iz lošega prijevoda«. Međutim, postavlja se pitanje postoji li uopće savršen prijevod. I sv. Jeronimu onodobno se zamjeralo da nije slijedio tradiciju doslovnoga prevođenja svetih tekstova iz Septuaginte, nego se koristio izvornim tekstovima i smisleno prevodio pojedina mjesta (Babić 2018, 19). Već su se tada vodile rasprave o tome treba li se vjerno držati izvornika, čak i ako to dovodi do nerazumljivosti nekih njegovih dijelova, ili ga treba smisleno oblikovati pri prenošenju na vlastiti jezik. Spo-

⁹ O povijesti poljskoga jezika vidi više u: Dunaj 2023.

¹⁰ O povijest Poljske vidi više u: Davies 2005.

¹¹ O hrvatskoj srednjovjekovnoj pisanoj kulturi vidi više u: Hercigonja 1994.

¹² Hrvatska narodna dinastija Trpimirovića (o. 845. – 1102.) znatno je kraćeg vijeka od poljske narodne dinastije Pjastovića (o. 870. – 1370.) pod čijim je okriljem došlo do ujedinjenja poljskih zemalja u prvoj polovici 13. stoljeća.

¹³ O hrvatskim filološkim školama toga razdoblja vidi više u: Pranjković 2015.

rovi o pristupu i načinu prevođenja i dalje traju, a slijedom toga sredinom 20. stoljeća razvila se znanstvena disciplina o prevođenju.

Bez obzira na brojne teorije o prevođenju,¹⁴ prevođenje je složen proces koji uključuje u određenom smislu heremeneutičku interpretaciju izvornoga teksta u ciljnom jeziku (Luić 2007, 60). Budući da prijevod uvelike ovisi o svrsi i o onima kojima je namijenjen, sa stajališta postmodernističkih lingvističkih teorija jasno je da se ne može napraviti univerzalan prijevod, a to u konačnici opravdava postojanje i brojnih prijevoda biblijskoga teksta (Luić 2007, 90). Sukladno tomu, biblijski tekst trebao bi biti razumljiv i prihvatljiv čovjeku današnjice tako da se prebrodi vremenski jaz kao i kulturne i jezične razlike koje dijele izvorni tekst od ciljnoga jezika (Luić 2022, 75). Na tragu rečenoga ekumenska zajednica teži usklađivanju vjernosti izvorniku s učinkovitošću i točnošću prenošenja biblijske poruke, što je sadržano i u *Smjernicama vodiljama za međuvjersku suradnju na prevođenju Biblije* (1968, 1987). U njima se stavlja naglasak na smislenost i jasnoću biblijskih tekstova na standardnim jezicima kako bi bili razumljivi svima bez obzira na vjerska uvjerenja.¹⁵

3. Uloga glagola u biblijskom tekstu

Postoje pojedine riječi za koje je traženje ekvivalenta relativno jednostavno (npr. 'stol', 'smrt', 'trčanje') jer znače isto u dva jezika. Međutim, neke riječi, a osobito glagoli, mogu imati nekoliko različitih značenja pa je zbog toga potrebno odabrati samo ono koje odgovara kontekstu odlomka (Majewski 2019, 65).

Ne postoji rečenica bez glagola. Ta tvrdnja vrlo jasno ukazuje na njegovu ključnu ulogu u tekstu, a osjetljivost za semantiku glagola u Novom zavjetu od velike je važnosti za kršćansku etiku i moral (Popowski i Wojciechowski 2014, 24).

U *Bazi hrvatskih glagolskih valencija* 900 glagola razvrstano je u 34 skupine prema semantičkim poljima. Među njima najzastupljenija je skupina glagola mišljenja i znanja (11,25 %), a psihološki glagoli imaju udio od 6,68 % (Brač i Bošnjak-Botica 2015, 110–112). Psihološki glagoli različito su nazivani u hrvatskim gramatikama i priručnicima: glagoli osjećanja, glagoli duševnoga stanja i glagoli htijenja, a mogle su se razlikovati i različite njihove podskupine (Birtić i Runjaić 2019, 2). Glagoli pak mišljenja, znanja i učenja obuhvaćaju glagole koji se odnose na različite kognitivne sposobnosti, a dijele se na: glagole biranja,

¹⁴ O različitim teorijama prevođenja vidi više u: Pavlović 2015; Luić 2022, 73–78; Babić 2018, 19–24.

¹⁵ Više o *Smjernicama* vidi više u: Babić 2018, 24–27; Luić 2022, 78–82.

glagole izuma, glagole maštanja, glagole ocjene ili suda, glagole pogrešnoga zaključivanja, glagole provjere, glagole razumijevanja, glagole traženja i nalaženja, glagole usmjeravanja pozornosti (Brač i Bošnjak Botica 2015, 114).

Na sličan način podjeljeni su poljski glagoli po semantičkim poljima, s time da neki poljski jezikoslovci glagole osjećanja i mišljenja svrstavaju u širu skupinu psiholoških glagola koji se odnose na intelektualnu, emocionalnu i voljnu sferu (Korytkowska 2017, 139).

4. Usporedba prijevoda

S obzirom na mnogovrsnu semantičku podjelu glagola, rad je ograničen na usporedbu odabranih psiholoških glagola i glagola mišljenja u Ivanovu evanđelju iz definiranoga korpusa. Analizom je obuhvaćeno osam psiholoških glagola izdvojenih iz Iv 4,27 (θαυμάζω/ *miror*); 6,19 (φοβέω/ *timeo*); 7,7 (μισέω/ *odi*); 11,33 (ἐμβριμάομαι/ *fremo*; ταράττω/ *turbo*); 16,1 (σκανδαλίζω/ *skandalizo*) i 21,15 (ἀγαπάω/ *diligo*; φιλέω/ *amo*) te sedam glagola mišljenja iz Iv 1,26 (οἶδα/ *scio*, usp. Iv 21,15); 2,22 (μυμνήσκομαι/ *recordor*; πιστεύω/ *credo*); 3,10 (γινώσκω/ *ignoro*); 3,17 (κρίνω/ *iudico*); 5,39 (ἐρυννάω/ *scrutor*; δοκέω/ *puto*).

Prije kontrastne i dijakronijske analize donosi se citat na grčkome i latinskome prema izdanju Nestle-Aland, s doslovnim prijevodom grčke rečenice i samo onoga dijela latinske rečenice koji se razlikuje od grčke. U bilješkama se navode značenja analiziranih glagola iz grčkoga i latinskoga citata prema dostupnim dvojezičnim rječnicima. Iza grčkoga i latinskoga citata slijede njihovi sintaktički skraćeni hrvatski i poljski prijevodi popraćeni analizom. Ako su neki od njih isti ili vrlo slični, uz stariji prijevod citata nalazi se znak jednakosti s kraticom novijega, a eventualne manje razlike zabilježene su unutar zagrada.

I u hrvatskome i poljskome postoje tražilice koje nude mogućnost usporedbe čitavih Biblija. Hrvatska tražilica uspoređuje četiri prijevoda,¹⁶ a poljska puno veći broj ne samo na poljskome, nego i na engleskome, hebrejskome, grčkome i latinskome.¹⁷ Takvi alati znatno ubrzavaju istraživanje, donoseći na jednome mjestu tražene biblijske retke, pa je šteta što ne obuhvaćaju sve prijevode.

¹⁶ Tražilica dostupna na <https://biblija.biblija-govori.hr/> pomoću koje se mogu usporediti JB, Šarićevo novije izdanje prijevoda te Daničić-Karadžićev i Dretarov prijevod, od kojih je samo JB predmetom analize ovoga rada.

¹⁷ Tražilica je dostupna na: <http://biblia-online.pl/Porownaj>. Pomoću nje bile su nam dostupne BB, JW, BG, BT i BW.

4.1. Primjeri prijevoda psiholoških glagola iz Ivanova evanđelja

U ovom se potpoglavlju navodi šest mjesta iz Ivanova evanđelja u kojima se pojavljuju psihološki glagoli te njihovi odabrani prijevodi na hrvatskome i poljskome.

4.1.1. μισέω (lat. odi)

7, 7 οὐ δύναται ὁ κόσμος **μισεῖν**¹⁸ ὑμᾶς, ἐμὲ δὲ **μισεῖ**, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἐστίν. / Non potest mundus **odisse** vos, me autem **odit**, quia ego testimonium perhibeo de illo quia opera eius mala sunt.

[grč. Ne može svijet mrziti vas, a mene mrzi jer ja svjedočim o njemu da su djela njegova zla/opaka. / lat. (...) mene pak svijet mrzi jer ja svjedočanstvo dajem o njemu (...).]

BK: Ne more sviet na vas *marziti*; a na mene *marzi: ere* (...).

PK: Nemože svit na vas *merzit'*: mene pak *merzi* jerbo (...).

IMŠ: Svit nemože *mrziti* na vas, ali na-me *mrzi jer* (...).

IŠ: Vas svijet ne može *mrziti*; a mene *mrzi jer* (...).

ZB: Vas svijet ne može *mrziti*, ali mene *mrzi jer* (...). = **KS, JB, FB**

Hrvatski su prevoditelji jedinstveni u odabiru značenja 'mrziti' za μισέω/ *odi*, iako su grčki i latinski glagol višeznačni u odnosu na jednoznačni hrvatski 'osjećati mržnju prema komu ili čemu'.¹⁹ Postoje tri razlike u glagolskom obliku koje pripadaju starijoj fazi hrvatskoga jezika prije njegove standardizacije. Prva je razlika u pisanju slogotvornoga *r* kao *-ar-* (**BK**) i *-er-* (**PK**) u slogu *mr-*, a druga je što glagol ima prijedložne objekte: *na vas*, *na mene* / *na-me* (**BK, PK, IMŠ**), a ne akuzativne: *vas*, *mene*.

BB: Nie możeć was świat *mieć w nienawiści*, aleć mnie *ma w nienawiści* (...). = **JW** (može was *mieć świat*, ale)

BN: Nie może świat *nienawidzić* was / mnie le (!) pak *nienawidzi* (...).

BG: Nie możeć was świat *nienawidzić*, ale mnie *nienawidzi* (...).

BT: Was świat nie może *nienawidzić*, ale Mnie *nienawidzi* (...).

¹⁸ μισέω 1) mrziti, zamrziti, omrznuti; 2) prezirati; 3) ne poštivati, ne cijeniti (Senc³1991 i Popović 2016, s. v. μισέω). / odi, odisse, osurus 1) mrziti, za / odi, odisse, osurus 1) mrziti, zamrziti; 2) prezirati; 3) ne hajati, ne mariti (Marević 2000, s. v. odisse).

¹⁹ Skraćene rječničke odrednice hrvatskih glagola i imenica istoga korijena preuzete su iz Školskoga rječnika hrvatskoga jezika (<https://rjecnik.hr/>) ili Hrvatskoga jezičnog portala (<https://hjp.znanje.hr/>).

BW: Świat nie może was *nienawidzieć*, lecz mnie *nienawidzi* (...).

BWP: Was nie może świat *nienawidzić*. Mnie *nienawidzi* (...). = **BP** (, a Mnie); **BPK** (, mnie)

BE: Świat nie może was *nienawidzić*, Mnie zaś *nienawidzi* (...).

Na poljski μισέω/*odi* preveden je glagolom *nienawidzieć/nienawidzić* 'mrziti; ne trpjeti/podnositi koga' i sintagmom *mieć w nienawiści* 'imati u mržnji', koja je zabilježena samo u BB i JW. Očito je katolička JW bila pod utjecajem prijevodnoga rješenja nešto starije protestantske BB,²⁰ no obje su se tim odmakle od predloška. Zanimljivo je primijetiti da suvremena BW koristi stariji oblik infinitiva *nienawidzieć*, slijedeći tako starije protestantske BN i BG.

Za razliku od hrvatskih prijevoda navedenoga citata, poljski pokazuju gotovo potpunu morfosintaktičku ujednačenost bili oni iz 16. ili 21. stoljeća.

4.1.2. ἀγαπάω i φιλέω (lat. diligo i amo)

21,15 Ὅτε οὖν ἠρίστησαν λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων Ἰωάννου, ἀγαπάς²¹ με πλέον τούτων; λέγει αὐτῷ, Ναί, κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ²² σε. / Cum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus: »Simon Ioannis, **diligis** me plus his?« Dicit ei: »Etiam, Domine, tu **scis** quia **amo** te«.

[grč. Kada dakle doručkovaše/poručaše, reče Šimunu Petru Isus: »Šimune Ivanov, ljubiš me više od tih?« Reče mu: »Da, Gospodine, ti znaš da volim te.« / lat. Kada su dakle doručkovali (...)]

BK: (...) Šimune Ivanov, *ljubiš* mene već od ovieh? Jošter, Gñe, ti *znaš* ere te *ljubim*.

PK: (...) Šimune Ivana, *ljubiš*me veće od ovih? velimu: zaisto Gospodine, ti *znaš*, date *ljubim*.

IMŠ: (...) Šimune Ivanov, *ljubiš*-li-me veće nego ovi? Odgovori-mu: doisto, Gospodine, i ti *znaš*, da-te ja *ljubim*.

IŠ: (...) »Šimune Ivanov, *ljubiš* li me više nego ovi?« Reče mu: »Da, Gospodine ti *znaš* da te *ljubim*.«

²⁰ Za potrebe ove tvrdnje potražili smo citat u Lepolitinoj Bibliji: Niemożec was świat *nienawidzieć* / ale mnie *nienawidzi* (...).

²¹ ἀγαπάω 1) ljubiti, voljeti; 2) visoko cijeniti; 3) čeznuti (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. ἀγαπάω). / **diligo**, 3. **lexi**, **lectum** 1) cijeniti, poštivati; 2) voljeti; 3) rasjeći, razdijeliti (Marević 2000, s. v. diligere).

²² φιλέω 1) voljeti, ljubiti; 2) ljubav činiti osobito prema prijatelju; 3) poljubiti (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. φιλέω). / **amo**, 1. 1) voljeti, ljubiti; 2) grliti, milovati; 3) biti sklon, privržen; 4) cijeniti; 5) podržavati; 6) biti zahvalan, zahvaljivati se itd. (Marević 2000, s. v. amare).

- ZB:** (...) »Šimune Ivanov, *ljubiš* li me više nego ovi?« »Da, Gospodine – odgovori mu – ti *znaš* da te *ljubim*!«
- JB:** (...) »Šimune Ivanov, *ljubiš* li me više nego ovi?« Odgovori mu: »Da, Gospodine, ti *znaš* da te *volim*!«
- FB:** (...) – Šimune, sine Ivanov, *ljubiš* li me više nego ovi? – Da, Gospodine, – odgovori mu, – ti *znaš*, da te *ljubim*.

Samo JB prevodi ἀγαπάω/*diligo* i φιλέω/*amo* s dva glagola *ljubiti* i *voljeti* slijedeći tako izvorni tekst i Vulgatu. Prema iscrpnoj kontekstualnoj analizi koju donosi Jelaska (2008, 125–170), iako je to bliskoznačan par glagola, njihova upotreba pridonosi raznoznačju u kontekstu Isusova i Petrova odnosa nakon Petrove izdaje. BK i PK drže se izvorne intonacije pitanja bez upitne čestice *li* kao i poljske BB, BN, JW, BG, BW.

- BB:** (...) Szymonie, synu Jonasów, *miłujesz*że mię więcej niżli ci? A on mu powi-
edział mu: Panie! Ty *znasz*, że cię *miłuję*.
- BN:** (...) Symonie Johanov *miłujesz* (li) mię więcej niż ci: Mowi mu: Tak Panie: ty
wiesz iż cie *miłuję*.
- JW:** (...) Szymonie Janów, *miłujesz* mię więcej niżli ci? Rzekł mu: Tak, Panie, ty
wiesz, że cię *miłuję*.
= **BG** (Jonaszowy, niżeli, Tak jest, Panie!), **BW**
- BT:** (...) Szymonie, synu Jana, czy *miłujesz* Mnie więcej aniżeli ci? Odpowiedział
Mu: Tak, Panie, Ty *wiesz*, że Cię *kocham*. = **BP** (niż ci?, Mówi Mu (Piotr): –)
- BWP:** (...) Szymonie, synu Jana, czy ty *miłujesz* Mnie bardziej niż ci? Odpowiedział
Mu: Panie, Ty *wiesz*, że Cię *kocham*.
- BPK:** (...) »Szymonie, (synu) Jana, czy *miłujesz* mnie bardziej niż ci tutaj?« Odpowi-
edział Mu: »Tak, Panie, Ty *wiesz*, że Cię *kocham*.« = **BE** (synu *bez zagrada*, *bez*
tutaj, mu)

U starijim poljskim Biblijama također su oba glagola prevedena jednim glagolom. Preokret donosi katolička BT, čije prijevodno rješenje bliskoznačnica kao *miłisować* 'ljubiti' i *kochać* 'voljeti' slijede ostale suvremene katoličke BWP, BP, BPK kao i BE, ali ne i protestantska BW.

Oblici hrvatskih i poljskih glagola nemaju nekih značajnih pravopisnih odstupanja: u starijem hrvatskome to se odnosi na pisanje zagnaglasnica (bez bjeline ili sa spojnicom), a u poljskome na grafiju *i* kao *j* ili *y*.

4.1.3. θαυμάζω (lat. miror)

4,27 Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμαζον²³ ὅτι μετὰ
γυναικὸς ἐλάλει / Et continuo venerunt discipuli eius et **miraban-**
tur quia cum muliere loquebatur;

[grč. I uo/nato/potom dođoše učenici njegovi, i čuđahu se da/što/zato što/er sa že-
nom govoraše. / I odmah (!) su došli učenici njegovi i čudili su se (...)]

BK: Ter tutako dojdōše učenici njegovi: i *čuđjahu se* da s ženom govoraše.

PK: A udiļ dojdōše učenici njegovi, i *čuđjahuse*, da sa ženom govoraše.

IMŠ: Dojdōše u oni čas njegovi učenici, i *čuđjahu-se*, da on besidi sa ženom (...)

IŠ: U taj čas dojdōše njegovi učenici. Oni *su se čudili* što je govorio sa ženom.

ZB: Uto stigoše njegovi učenici te *su se čudili* da govori sa ženom.

JB: Uto dođu njegovi učenici pa *se začude* što razgovara sa ženom. = **FB** (stignu, te, govori)

U citatu se izmjenjuju istokorijenski vidski glagoli *čuditi se*, *začuditi se* za θαυμάζω/*miror*, koji je u klasičnim jezicima višeznačan u odnosu na hrvatski (vidi bilj. 23). Razlika je jedino u izboru glagolskoga vremena: BK, PK i IMŠ glagol su preveli u imperfektu, kako i stoji u grčkome, odnosno latinskome tekstu, IŠ i KS odlučili su imperfekt zamijeniti perfektom nesvršena vida, a JB i FB historijskim prezentom. Poljski citati ne pokazuju te varijacije zbog gubitka aorista i imperfekta.

BB: A na ten czas przyszlǳi zwoleńnicy jego i *dziwowali się*, że z niewiaścǳą rozmawiał;

BN: A na ten czas przyszlǳi wczniowie iego / y *dziwowali się* że z niewiaścǳą mowił.

JW: A natychmiast przyszlǳi uczniowie jego i *dziwowali się*, że z niewiaścǳą mowił.
= **BW**

BG: A wtem przyszlǳi uczniowie jego, i *dziwowali się*, iż z niewiaścǳą mowił.

BT: Na to przyszlǳi Jego uczniowie i *dziwili się*, że rozmawiał z kobietǳą.

BWP: A gdy przyszlǳi Jego uczniowie, *dziwili się*, że rozmawiał z niewiaścǳą.

BP: W tej chwili nadeszlǳi Jego uczniowie. I *dziwili się*, że rozmawia z kobietǳą.

BPK: Wtedy nadeszlǳi Jego uczniowie i *byli zdziwieni*, że rozmawia z jakǳǳą kobietǳą.

BE: Wówczas przyszlǳi Jego uczniowie i *dziwili się*, że rozmawia z kobietǳą.

²³ θαυμάζω 1) čuditi se; 2) diviti se, zadiviti se; 3) štovati, cijeniti (Senc³1991 i Popović 2016, s. v. θαυμάζω). / **miror**, 1. tr. i intr. 1) čuditi se, biti začuđen; 2) diviti se, biti zadivljen; 3) obožavati; 4) previše hvaliti (Marević 2000, s. v. mirari). Usp. **čuditi se** gl. nesvrš. povr. 'biti u čudu, biti iznenađen čime neočekivanim', **začuditi** gl. svrš. prijel. izazvati čije čuđenje i iznenađenje; začuditi se povr. postati začuđenim ili iznenađenim (Školski rječnik hrvatskoga jezika, s. vv. čuditi se, začuditi).

Glagol θαυμάζω/*miror* uglavnom je preveden s *dziwować się* / *dziwić się* ‘čuditi se’, njegov pasivni oblik *być zdziwionym* ‘biti začuđen’ nalazi se samo u BPK. Zastarjeli oblik *dziwować się* preuzima suvremena protestantska BW, a njezin je prijevod citata identičan katoličkoj JW.

U odnosu na rečeničnu dopunu uz glagol svi se prevoditelji odlučuju za objektne rečenice s veznikom *da* (BK, IMŠ, KS) ili što (IŠ, JB, FB), že (*iż* samo kod BG). Međutim, u grčkome veznik ὅτι može biti veznik objektnih, uzročnih i drugih rečenica. U klasičnome je latinskom *quia* bio uzročni veznik, ali kasnije je mogao uvoditi i objektne rečenice. Odabirom uzročne rečenice umjesto objektne, naglasio bi se više razlog njihova čuđenja zbog Isusova kršenja židovskoga društvenog obrasca ponašanja koji je zabranjivao razgovor sa ženama u javnosti.

4.1.4. φοβέω (lat. timeo)

6,19 ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἴκοσι πέντε ἢ τριάκοντα θεωροῦσιν τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, καὶ ἐφοβήθησαν.²⁴ / Cum remigassent ergo quasi stadia viginti quinque aut triginta, vident Iesum ambulantem super mare et proximum navi fieri, et **timuerunt**.

[grč. Kada su dakle odveslali/odjedrili oko stadija dvadeset pet ili trideset, ugledaju Isusa kako šeta po moru i blizu je lađi (*tj.* približava se lađi) i uplašise se / prestrašise se. / lat. Kada su odveslali dakle (...) i uplašili su se.]

BK: (...) ugledaše Jesusa hodećega varh mora; ter da se približaše k brodu, i *uzbojaše se*.

PK: (...) vide Isusa hodećeg' na moru, i približat'se lađi, i *bojašese*.

IMŠ: (...) ugledaše Isusa, da grede po moru, i da-se približuje k njim, i oni-se *pri-strašise*.

IŠ: (...) kad ugledaše Isusa gdje ide po moru i približava se k lađici. Oni *se uplašise*.

ZB: (...) ugledaju Isusa gdje hodi po moru i približuje se k lađici. Oni *se prestrašise*.

JB: (...) ugledaju Isusa gdje ide po moru i približava se lađici. *Prestraše se*.

FB: (...) ugledaše Isusa gdje hodi po moru i približuje se k lađi, te *se preplašise*.

²⁴ **φοβέω** *akt.* 1) plašiti, strašiti; 2) brigu zadavati; *med. pas. tr.* 1) plašiti se, bojati se, strašiti se; 2) u brizi biti; 3) poštivati; *intr.* 1) prestrašiti se, zaprepastiti se, uplašiti se, preplašiti se, bojati se, strahovati (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. φοβέω). / **timeo**, **2. timui**, – 1) bojati se, strahovati; 2) uznemiriti se, biti uznemiren; 3) skanjivati se, žacati se, ne usuditi se (Marević 2000, s. v. timere).

Glagol φοβέω/*timeo* na hrvatski je preveden s pet sinonima: *uzbojati se*, *bojati se*, *pristrašiti se* / *prestrašiti se*, *uplašiti se*, *preplašiti se*. Posljednja su tri povratno svršena glagola istoznačnice sa značenjem 'osjetiti strah, biti u strahu zbog koga ili čega'. *Uzbojati se* je arhaizam, *pristrašiti se* / *prestrašiti se* fonološke su inačice ikavskoga i ijekavskoga izgovora, a *bojati se* ima aoristni nastavak na infinitivnu osnovu nesvršenoga glagola (*bojašese*). JB prevodi glagol historijskim prezentom, a ostali aoristom.

BB: (...) ujreri Jezusa chodzącego po morzu, a przychodzącego ku łodzi i *ulekli się*.
= **BG** (*bez a*, przybliżającego się, *zarez iza łodzi*)

BN: (...) baczą Jezusa chodzącego po morzu / a blisko łodzi będącego y *zlekli się*.

JW: (...) ujrżeli Jezusa chodzącego po morzu a przybliżającego się ku łodzi, i *ulekli się*.

BT: (...) ujrzi Jezusa krocącego po jeziorze i zbliżającego się do łodzi. I *przestraszyli się*.

BW: (...) ujrzi Jezusa chodzącego po morzu i zbliżającego się do łodzi, i *strach* ich *ogarnął*.

BWP: (...) zobaczyli Jezusa, jak kroczył po jeziorze i zbliżał się do ich łodzi. I *ogarnęło* ich *przerażenie*.

BP: Widzą Jezusa idącego po morzu i zbliżającego się do łodzi. I *przestraszyli się*.

BPK: (...) zobaczyli, że Jezus idzie po jeziorze i zbliża się do łodzi. *Przerazili się*.

BE: (...) zobaczyli Jezusa idącego po jeziorze, blisko łodzi. I *przestraszyli się*.

I u poljskim je prijevodima široki raspon poljskih sinonima koje opisuju strah Isusovih učenika kada su ugledali Isusa kako hoda po moru: *uleknać się* / *zleknać się* 'uplašiti se, prestrašiti se', *przestraszyć się* 'prestrašiti se', *przerazić się* 'preneraziti se, užasnuti se, prestraviti se, prestrašiti se, uplašiti se'. K tomu se protestantska BW koristi pjesničkom figurom *kogoś ogarnie strach* 'ogrće, tj. obuzima, strah koga', kao i katolička BWP *kogoś ogarnie przerażenie* 'ogrće, tj. obuzima, strah/užas koga', te tako čine odmak od izvornoga teksta i Vulgate. Može se primijetiti da manji broj protestantskih prijevodnica za φοβέω od katoličkih koriste arhaičan oblik *uleknać się* te *kogoś ogarnie strach*.

4.1.5. ἐμβριμάομαι i ταράττω (lat. fremo i turbo)

11,33-34 Ἰησοῦς οὖν ὥς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, **ἐνεβριμήσατο**²⁵ τῷ πνεύματι καὶ

²⁵ ἐμβριμάομαι 1) brektati; dahtati; 2) biti zabrinut; N. T. 1) zlovolju pokazati; 2) strogo zapovijediti; 3) govoriti oštro, otresti se, žestoko prigovarati; 4) ἐ. τῷ πνεύματι biti duboko

ἐτάραξεν²⁶ ἑαυτὸν καὶ εἶπεν· (...) / Iesus ergo, ut vidit eam plorantem et Iudaeos, qui venerant cum ea, plorantes, **fremuit** spiritu et **turbavit** seipsum et dixit (...).

[grč. Isus dakle kada ugleda nju kako plače i Židove koji s njom dođoše kako plaču, potrese se u duhu i uznemiri se i upita (...) / lat. Isus dakle kada je ugledao nju kako plače i Židove koji su bili došli s njom kako plaču, bi potresen duhom / u duši i uznemirio se i upitao (...).]

BK: (...) *uzgrozi se* duhom i *smutit* sebe istoga i reče (...).

PK: (...) *sgrozise* duhom, i *smete* sebe istog' (...).

IMŠ: (...) *zgrozi-se* on u duhu i *smuti-se*.

IŠ: (...) u duhu *se potrese* i *uzruja* (...).

ZB: (...) Isuse *se potrese* u duši, *uzbudi* i *zapita* (...).

JB: (...) *potresen* u duhu i *uzbuđen*, *upita* (...).

FB: (...) Isus *jeknu* svom dušom i, *uzrujan*, *zapita* (...).

Dva psihološka glagola ἐμβριμάομαι/*fremo* i ταράττω/*turbo* bili su poprično izazovni za hrvatske i poljske prevoditelje zbog svojih višeznačnosti, a to se odrazilo i na brojne prijevodnice (Tablica 1). Po svojoj denotaciji prvi glagol odnosi se u širem smislu na različite vrste odašiljanja zvukova, što se odrazilo i u prijevodu FB, ali s dativnom (τῷ πνεύματι), odnosno ablativnom dopunom (*spiritu*) dobiva konotaciju u smislu uznemirenosti duha koja nastaje uslijed nekoga jakog zvuka odnosno ganutosti zbog potresnoga prizora.²⁷ Budući da oba para glagola opisuju visok stupanj Isusove potresenosti ili ganutosti kada je vidio uplakanu Martu sa Židovima, prijevod bi se mogao pojednostavniti: »on veoma ganut/dirnut upita«. Ili ako se želi zadržati obje sintagme, moglo bi se prevesti: »on potresen i ganut/dirnut upita«, sukladno semantici tih hrvat-

potresen (Senc³1991 i Popović 2016, s. v. ἐμβριμάομαι). / **fremo**, **3. ui, itum intr.** 1) bučati, vikati, urlati, urlikati; zujati; zavijati; tutnjiti, štropotati; žuboriti; hukati; zviždati, pištati; dahtati; 2) lamatati; 3) odjekivati (c. abl.); *tr.* 1) ogorčen vikati, prosvjedovati, mrmljati, tužiti se, bjesniti; 2) bučno zahtijevati, glasno tražiti (Marević 2000, s. v. fremere). Usp. βρέμω 1) mumljati, krkljati, šumiti; zujati; 2) oriti se; 3) bješnjeti; βρόμος, -ου, ó štropot, prasak (Senc³1991, s. vv. βρέμω, βρόμος); **fremitus**, -us, **m.** 1) štropot, šum, tutanj; muklo dahtanje; zujanje; žubor; graja, buka; 2) strka, metež, vreva, buka; 3) mrmljanje (Marević 2000, s. v. fremitus).

²⁶ **ταράττω akt.** 1) promiješati; protresati, uzdrmati; uzburkati, uzbibati; 2) *pren.* potresti; pobrkati, poremetiti; uznemiriti, smetati; zaluditi; (u)plašiti, prestrašiti, prepasti; smesti, zbunjivati, zbuniti (Senc³1991 i Popović 2016, s. v. ταράττω). / **turbo**, **1. tr.** 1) uznemiriti, uzrujati, uzburkati, potresti; 2) zamrsiti, pobrkati, poremetiti, zamutiti, zabuniti, uzbuniti; 3) *pas.* uznemiriti se, uskomešati se, uzrujati se; 4) izazvati nemir, zbrku, zabunu itd. (Marević 2000, s. v. turbare).

²⁷ U konzultiranim rječnicima nije navedeno to značenje, osim što je Popović naveo za sintagmu ἐ. τῷ πνεύματι značenje 'biti duboko potresen' (Popović 2016, s. v. ἐμβριμάομαι).

skih glagola,²⁸ slično dijelom poljskim BWP, BP, BPK, koje su prijedložnu dopunu *w duchu* zamijenile priložima *bardzo* ‘vrlo, jako’ i *głęboko* ‘duboko’. Predložena prijevodna rješenja u suprotnosti su s postojećim jer je teško zamisliti da se Isus vidjevši tužnu Martu i Židove zgrozio (jako i neugodno iznenadio) ili da se smutio (zbunio) ili da se uzrujao (postao nervozan). Glagol pak *uzbuditi* (‘postati uzbuđenim, osjetiti uzbuđenje’) značenjski je širi od *ganuti se* jer uzbuđenost podrazumijeva stanje kojem poticaj mogu biti i pozitivni i negativni osjećaji, dok se ganutost svodi na suosjećanje ili nježnost.

BB: (...) *wzruszył się* w duchu i *zafrasował się* sam w sobie.

BN: (...) *oborzył się* duchem y *zatrwożył się* y rzekł (...).

JW: (...) *rozzewnił się* w duchu i *wzruszył* sam *siebie* (...). = **BW**

BG: (...) *rozzewnił się* w duchu i *zafrasował się*.

BT: (...) *wzruszył się* w duchu, *rozzewnił* i zapytał (...). = **BE** (i *rozzewnił*. Zapytał)

BWP: (...) *wzruszył się* bardzo i *rozzewniony* zapytał: (...).

BP: (...) *wzruszył się* głęboko i *wstrząśnięty* i zapytał (...).

BPK: (...) *wzruszył się* głęboko, *rozculił się* i zapytał (...).

Još je veći broj poljskih prijevodnica za spomenute glagole (Tablica 1) od hrvatskih, što dakako svjedoči o bogatstvu obaju slavenskih jezika.

Tablica 1. Hrvatski i poljski prijevodi dvaju psiholoških glagola iz Iv 11,33

ἐμβριμάομαι / fremo (3)	ταράττω / turbo (4)	ἐμβριμάομαι / fremo (4)	ταράττω / turbo (6)
uzgroziti se sgroziti se zgroziti-se	smutiti se	P wzruszyć się ‘uzrujati se; uzbuđivati se; biti ganut/dirnut’	zafrasować się ‘uznemiriti se’
	smesti se	P oborzyć się ‘negodovati, prosvjedovati; ozlojediti se; užasnuti se, zgroziti se; pobjesnjeti, razljutiti se, rasrditi se; biti ogorčen’	zatrwożyć się ‘zabrinuti se; uplašiti se; uznemiriti se’
	smutiti-se	K/P rozrzewnić się ‘raznježiti se, biti dirnut/ganut, ganuti se’	wzruszyć się
potresti se potresen	uzrujati se	P rozrzewnić się	zafrasować się
	uzbuditi se		rozrzewnić się
	uzbuđen		rozrzewniony ‘dirnut’
jeknuti	uzrujan	K wzruszyć się	wstrząśnięty ‘potresen’
			rozculić się ‘ganuti se, raznježiti se, potresti se, biti dirnut/ganut/potresen’
		E wzruszyć się	rozrzewnić się

²⁸ **potresti**, gl. svrš. *prijel.* jako uzbuditi i oneraspoložiti koga; *sin.* pogoditi *pren.*; **ganuti**, gl. svrš. *prijel.* izazvati nježnost ili suosjećanje; *sin.* dirnuti *pren.*; **dirnuti**, gl. svrš. *prijel.* i *neprijel.* 1) *prijel.* A) nakratko biti s kim ili s čim u kratkom tjelesnom doticaju; *sin.* do-dirnuti, dotaknuti, taknuti poet. b) *pren.* izazvati nježnost ili suosjećanje; *sin.* ganuti, taknuti itd. (Školski rječnik hrvatskoga jezika, s. vv. potresti, ganuti, dirnuti).

Iz tablice je razvidno da svi hrvatski prevoditelji rabe različite prijevodnice za navedene psihološke glagole, dok to nije slučaj kod poljskih. Primjerice, ἐμβριμάομαι/*fremo* i ταράττω/*turbo* prevodi se s *rozrzewnić się*. Također, uočljiva su međusobna posuđivanja prijevodnih rješenja između poljskih protestantskih i katoličkih izdanja, a jedna od tih preuzima kombinacijom i BE. Pojedini suvremeni hrvatski (JB, FB) i poljski prevoditelji (BWP, BP) zamijenili su indikative tih glagola glagolskim pridjevima iz potpuno opravdanoga razloga. Naime, u citatu slijede uzastopno tri glagola: dva psihološka i jedan glagol govorenja. Oba bi psihološka glagola u klasičnome grčkom bila u obliku adverbijalnih participa uz εἶπεν te bi pokazivala u kakvom je stanju Isus uputio pitanje nakon što je ugledao ožalošćenu Martu i Židove.

Latinski ekvivalenti u padežnim dopunama slijede grčke glagole (ablativ imenice *spiritu* = dativ imenice τῷ πνεύματι i akuzativ povratne zamjenice *seipsum* = ἑαυτόν, čiji je oblik nastao po uzoru na grčki), kao i BK, PK, FB i poljska BN. Ostali instrumentalnu dopunu (*duhom*, *duchem*) zamjenjuju prijedložnim izrazom (*u duhu*, *w duchu*), a poljske BWP, BP i BPK i prilogom *bardzo*, *głęboko*. Zajedničko je svim starijim prevoditeljima što doslovno prevode grčku povratnu zamjenicu ἑαυτόν (*smutie sebe istoga*, *smete sebe istog*, *zafrasować się sam w sobie*, *wzruszył sam siebie*). To preuzima i suvremena protestantska BW, i to od katoličke JW u tom dijelu citata.

U tom citatu ima ponešto zastarjelih oblika glagola u oba jezika: *uzgroziti se* umjesto *zgroziti se*, *zafrasować się* umjesto *frasować się* i *oborzyć się* umjesto *oburzyć się*.

4.1.6. σκανδαλίζω (lat. scandalizo)

16,1 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.²⁹ / Haec locutus sum vobis, ut **non scandalizemini**.

[grč./lat. To rekao sam vam (zato) da ne budete pokolebani.]

BK: Ovo sam govorio vama da *se ne smetate*.

PK: Ovo vam kazah da *se ne sablaznite*.

IMS: Ovo vam rekoh za-da-se *ne smutite*.

²⁹ σκανδαλίζω N. T. 1) sablazniti, biti na sablazan; 2) dati povod grijehu, navesti na grijeh, prouzročiti otpad od vjere; 3) upropastiti; 4) rasrditi, ljutiti; *pas.* 1) sablazniti se; 2) biti naveden na grijeh, otpasti od vjere; 3) pokolebati se (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. σκανδαλίζω). / **scandalizo**, 1. *tr. Eccl.* sablažnjavati, izazivati sablazan, užasavati se. **scandalizor**, 1. *dep. intr.* 1) izražavati ogorčenje; 2) zgražati se; 3) izjavljivati gnušanje; 4) negodovati (Marević 2000, s. vv. scandalizare, scandalizari).

- IŠ: Ovo vam kazah da *se ne sablaznite*.
ZB: Ovo vam rekoh da *se ne biste pokolebali*.
JB: To sam vam govorio da *se ne sablaznite*.
FB: Ovo sam vam rekao, da *se ne sablaznite*.

Glagol *σκανδαλίζω/skandalizo* različito je preveden na hrvatski: *smetati se* (BK), *smutiti se* (IMS), *sablazniti se* (IŠ, JB, FB), *pokolebati se* (KS). Posljednje značenje najbolje odgovara kontekstu Isusova govora učenicima o poteškoćama na koje će nailaziti pri širenju njegove riječi. Prva dva glagola (kao sinonimi glagola *zbuniti se*) kao i *sablazniti se* malo zbunjuju jer se ne bi očekivalo da učenici osjete zbunjenost ili jako negodovanje i zgražanje nakon tih Isusovih riječi. U hrvatskome postoji grčka novozavjetna posuđenica *skandal*, koja označava »događaj koji izaziva javnu sablazan i osudu«, a *sablazan* je »čin kojim se vrijeđa moral okoline«. Obje riječi uključuju javnu osudu, a ona se kao takva ne iščitava iz zaključnoga dijela Isusova govora: »A kada dođe Branitelj koga ću vam poslati od Oca – Duh Istine koji od Oca izlazi – on će svjedočiti za mene. I vi ćete svjedočiti jer ste od početka sa mnom« (Iv 15,26-27). Stoga bi se trebalo uzeti osnovno značenje 'spotaknuti se' u smislu 'posrtanja' u prijevodu toga citata,³⁰ što je sadržano u jednom od poljskih prijevoda.

- BB: Tomci wam powiedział, abyście *się nie obrażali*.
BN: To mówiłem wam / abyście *sie nie obrażali*.
JW: Tom wam powiedział, abyście *się nie gorszyli*. = BG (Tomci)
BT: To wam powiedziałem, abyście *się nie załamali* w wierze. = BP (bez w wierze)
BW: To wam powiedziałem, abyście *się nie zgorszyli*. = BE (bez zareza)
BWP: Powiedziałem wam to wszystko, żebyście *się nie załamali* w wierze.
BPK: To wam powiedziałem abyście *nie upadli*.

Poljski prevoditelji pak prevode *σκανδαλίζω/skanalizo* s: *obrażać się* 'vrijeđati se, ljutiti se', *gorszyć się* 'kvariti se, izopačavati se; preneražavati se, zgroziti se', *załamać się w wierze* 'sломiti se u vjeri', *upaść* 'pasti; pren. propasti, posrnuti (moralno)'. Posljednja dva prijevodna rješenja vrlo dobro odgovaraju interpretaciji dane situacije. Prijevod BE naslanja se na onaj protestantske BW, a jedino BN ima drukčiju kombinaciju prijevodnica od svih ostalih.

Glagol *σκανδαλίζω*, kao i latinska posuđenica *skandalizo*, premda je u pasivnom obliku (konjunktiv aorista u grčkoj, odnosno konjunktiv prezenta u

³⁰ To je značenje zabilježeno u grčko-engleskome rječniku Liddel, Scott, Jones, s. v. *σκανδαλίζω: to cause to stumble* 'uzrokovati spoticanje'.

latinskoj namjernoj rečenici) na hrvatski i poljski preveden je povratnim glagolima.

4.2. Primjeri s glagolima mišljenja u Ivanovu evanđelju

U ovom se potpoglavlju raščlanjuju hrvatski i poljski prijevodi pet citata u kojima se u izvorniku pojavljuju glagoli mišljenja.

4.2.1. οἶδα (lat. scio)

1,26 ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι μέσος ὑμῶν ἔστηκεν ὃν ὑμεῖς **οὐκ οἶδατε** (...) ³¹ / Respondit eis Iohannes dicens: »Ego baptizo in aqua; medius vestrum stat, quem vos **non scitis** (...).

[grč./lat. Odgovori im Ivan govoreći: »Ja krstim u vodi; među vama stoji onaj kojeg vi ne znate/poznajete (...).]

BK: (...) a posred vas on stao jest koga vi *ne znate*.

PK: (...) u srid vas pak stade, koga vi *neznate*.

IMŠ: (...) ali-je medju vami oni, kojega vi *neznate*.

IŠ: (...) A među vama već stoji onaj koga vi *ne poznajete*.

ZB: (...) a među vama stoji netko koga vi *ne poznate*.

JB: (...) Među vama stoji koga vi *ne poznate*.

FB: (...) a među vama stoji onaj koga vi *ne poznajete*.

BB: (...) aleć w pośród was stoi, o którym wy *nie wiecie*.

BN: (...) lecz pośrzod was stanął / ktorego wy *nie wiecie*.

JW: (...) ale w pośrzodku was stanął, którego wy *nie znacie*.

BG: (...) a pośród was stanął ten, którego wy *nie dostrzegacie*.

BT: (...) Pośród was stoi Ten, którego wy *nie znacie*. = **BW** (ale pośród)

BWP: (...) a pośród was znajduje się Ten, którego wy *nie znacie*.

BP: (...) ale jest już pośród was Ten, który przyjdzie po mnie – wy *Go nie znacie*.

BPK: (...) Między wami już stoi Ten, którego wy *nie znacie* (...).

BE: (...) Pośród was jest jednak Ten, którego wy *nie znacie*.

³¹ οἶδα 1) znati; poznavati, upoznati; 2) razumjeti, shvatiti, prozreti; 3) vješt biti, umjeti; 4) iskusi, naučiti (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. οἶδα). / scio, 4. scivi/scii, scitum 1) znati; poznavati; 2) razumjeti, shvatiti; 3) umjeti, razumijevati se u što (Marević 2000, s. v. scire).

Hrvatska i poljska prijevodna rješenja za glagol οἶδα/scio uglavnom su usklađena. Pritom je primjetno da je *znati*, odnosno *wiedzieć* 'znati' iz starijih prijevoda zamijenjen u novijim s *poznavati*/*poznati*, odnosno *znać* 'znati, poznavati', koja se koriste u oba jezika u kontekstu poznavanja osobe te su uže značenjske usmjerenosti od višeznačnoga *znati*, odnosno *wiedzieć*. Prevodeći glagol s *dostřezgać* 'gledati, uočavati, primjećivati, zapažati, opažati; pren. spoznavati, uviđati, obraćati pažnju', BG odabire glagol iz semantičkoga polja opažanja ('primjećivati, zapažati'), koji pokazuje slabiji intezitet radnje nego οἶδα/scio ('znati, poznavati').

Isti glagol u Iv 21,15 ima manji broj prijevodnica (*znati*, odnosno *wiedzieć*, a *znać* samo u BB) stoga što se odnosi konkretno na Isusovu upućenost u to da ga Petar voli.

4.2.2. γιγνώσκω (lat. ignoro)

3,10 ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ταῦτα οὐ γιγνώσκεις;³² / Respondit Iesus et dixit ei: »Tu es magister Israhel et haec **ignoras**?

[grč./lat. Odgovori Isus i reče mu: »Ti si učitelj Izraelov i to ne znaš/razumiješ?«]

BK: Ti si naučitelj u Israelu i ova li *ne znaš*.

PK: (...) tisi Meštar u Israelu, a ova *neznaš*?

IMŠ: (...) ti-si učitelj u Israelu, a ove stvari *neznaš*?

IŠ: Ti si učitelj u Izraelu i to *ne razumiješ*?

ZB: »Ti si istaknut učitelj u Izraelu, i to *ne razumiješ*?«

JB: »Ti si učitelj u Izraelu pa to da *ne razumiješ*?«

FB: Ti si učitelj u Izraelu, i to *ne znaš*!

U hrvatskim prijevodima izmjenjuju se *znati* i *razumjeti*, ali među njima postoji razlika, što je razvidno iz sljedećih rječničkih odrednica vezano za njihovu prijelaznost:

znati, gl. *nesvrš. prijel./neprijel.* 1) *prijel.* a) biti upućen u što; b) ne doživljavati koga kao stranca ili što kao strano; *sin.* poznavati itd.

razumjeti, gl. *dvov. prijel.* 1) *svrš.* spoznati bit, smisao ili značenje čega; *sin.* (dokučiti), pojmiti, razabrati, shvatiti; *vidski parnjak*: razumijevati; 2) a) imati

³² γιγνώσκω 1) znati; poznavati, upoznati; 2) opaziti, zapaziti, spaziti, prepoznati, primijetiti, vidjeti; 3) doznati, saznati; 4) spoznati, razabrati, razumjeti, shvatiti, zaključiti, suditi; 5) osjetiti, slutiti (Senc³1991 i Popović 2016, s. v. γιγνώσκω). / **ignoro**, 1. 1) ne znati; ne poznavati; 2) ne opažati; 3) biti nevješt, ne umjeti (Marević 2000, s. v. ignorare).

znanje koje omogućuje spoznaju čega; b) postati svjesnim čije pobude, naći opravdanje za kakav postupak, dobro poznavati koga i znati razloge čijih postupaka; *sin.* shvaćati, shvatiti itd.

Naime, prvi glagol zadržava se samo na upućenosti u nešto, ali ne i na njezinu dubinu, dok drugi to obuhvaća, tj. subjekt mora imati znanje koje će mu omogućiti u određenoj mjeri shvaćanje nečega. Stoga, imajući u vidu da je subjekt učitelj, tj. osoba koja bi trebala bolje spoznati nešto zahvaljujući svom znanju, a to ipak nije sposobna, *razumjeti* je bolje prijevodno rješenje nego *znati*. Tomu u prilog ide i to što imenica γνῶμη istoga korijena kao glagol znači ‘spoznaja; razum, pamet; misao itd.’.

BB: »Tyś jest mistrz izraelski, a tego *nie umiesz?*«

BN: »Ti iestes vczyciel Izraelski / a tego *nie znasz?*«

JW: Tyś jest nauczycielem w Izraelu, a tego *nie wiesz?* = **BG**

BT: »Ty jesteś nauczycielem Izraela, a tego *nie wiesz?*« = **BE** (i tego)

BW: Jesteś nauczycielem w Izraelu, a tego *nie wiesz?* = **BP** (Izraela)

BWP: To ty jesteś nauczycielem w Izraelu, a *nie wiesz* tego?

BPK: »Ty jesteś nauczycielem Izraela i tego *nie pojmujesz?*«

Četiri su poljske prijevodnice za γινώσκω/*scio*: *umieć* ‘umjeti, znati’, *znać* ‘znati, poznavati’, *wiedzieć* ‘znati’, *pojmować* ‘shvaćati, razumijeti, pojmiti’. Prve dvije pripadaju dvijema starijim protestantskim Biblijama, a među suvremenim preteže *wiedzieć* naspram *pojmować*, koji bi bio na tragu hrvatskome *razumjeti*. BE naslanja se prijevodom na BT – jedina je razlika u vezniku.

4.2.3. ἐρουνάω i δοκέω (lat. scrutor i puto)

5,39 ἐρουνάτε³³ τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε³⁴ ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν / *Scrutamini* scripturas, quia vos *putatis* in ipsis vitam aeternam habere (...).

[grč./lat. Istražujete/pregledavate pisma jer vi mislite u njima život vječni imati / da u njima život vječni ima.]

³³ ἐρουνάω 1) istražiti, istraživati, ispitivati; 2) tražiti; pregledati; 3) pronicati (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. ἐρουνάω). / *scrutor*, **1. dep. tr.** 1) pretresti, pretraživati, premetati; 2) tražiti, tragati, uhoditi; 3) nastojati spoznati; ispitivati; saznavati (Marević 2000, s. v. scrutari).

³⁴ δοκέω *tr.* 1) misliti; držati za što; 2) slutiti, nagađati, činiti se, pretpostaviti, zamisliti (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. δοκέω). / *puto*, **1. 1)** obrezivati, kresati, potkresivati, podrezati, rezati; čistiti; 2) računati, proračunati, izvoditi račun; 3) cijeniti, ocijeniti, procijeniti, prosuditi, vrednovati; 4) vjerovati, mniti, misliti, razmišljati; 5) zamisliti, pretpostaviti, predmnijevati; 6) razglabati, raspravljati (Marević 2000, s. v. putare).

- BK:** *Iziskujte* u pismieh ere u njih vi *scienite* imati život vječni.
PK: *Izvidjajte* pisma, jerbo vi *scinite* da u njima život vični imate
IMŠ: Vi *izvidjate* pismo, jer *cinite* imati u njem život vični (...).
IŠ: *Istražujete* Pisma jer *mislite* da imate u njima vječni život.
ZB: Vi *istražujete* Pisma u kojima *mislite* da ima život vječni.
JB: Vi *istražujete* Pisma jer *mislite* po njima imati život vječni.
FB: Vi *istražujete* Pisma, jer *mislite* da ćete u njima naći život vječni.

Stariji hrvatski prevoditelji prevode ἐρουνῶω/*scrutor* s *iziskivati* i *izvidjeti*, a suvremeniji s *istraživati*. Isti je slučaj s δοκέω/*puto*: *scieniti/sciniti/ciniti*, različite fonološke inačice glagola *cijeniti*, u odnosu na kasnije *misлити*. Nadalje, postoji odmak u valencijskoj dopuni glagola ἐρουνῶω/*scrutor* kada KS uzročnu rečenicu prevodi odnosnom. Budući da δοκέω/*puto* može imati infinitiv i nominalnu konstrukciju akuzativ s infinitivom kao dopunu, u navedenim prijevodima oni su razriješeni na tri načina:

- 1) u BK, IMŠ i JB infinitiv ἔχειν/*habere* 'imati' preveden je kao infinitivna dopuna uz δοκέω/*puto*;
- 2) isti infinitiv u PK i IŠ preveden je lično u 2. licu množine prezenta u objektnoj rečenici (tako je u svim poljskim prijevodima), pri čemu ga FB zamjenjuje futurom glagola *naći*;
- 3) KS prevodi akuzativ s infinitivom u skladu s razješavanjem rečene nominalne konstrukcije objektnom rečenicom u kojoj akuzativ postaje subjekt, a infinitiv predikat.

- BB:** *Dowiedujciez się* Pism, boć się wam *zda*, że wy w nich żywot wieczny macie (...).
BN: *Rozbieraycie* pisma / ponieważ się wam *zda* że w nich żywot wieczny macie (...).
JW: *Rozbierajcie* pisma: bo się wam *zda*, że w nich żywot wieczny macie (...). = **BW**
BG: *Badajciez się* Pism; boć się wam *zda*, że w nich żywot wieczny macie (...).
BT: *Badacie* Pisma, ponieważ *sądzicie*, że w nich zawarte jest życie wieczne (...).
BWP: *Badacie* Pisma, mając *nadzieję*, że w nich znajdziecie życie wieczne.
BP: *Badacie* Pisma, bo *sądzicie*, że one zawierają słowa żywota wiecznego.
BPK: *Przeszukujecie* Pisma, bo *uważacie*, że macie w nich życie wieczne.
BE: *Badacie* Pisma, bo *wam się wydaje*, że w nich macie życie wieczne (...).

U usporedbi s hrvatskim (3/2) nešto je više poljskih prijevodnica (4/4) za oba glagola (Tablica 2), pri čemu katoličke Biblije ponovno bilježe veći broj od protestantskih. EB preuzima *badac*, koji preteže u katoličkim prijevodima, a za drugi glagol daje svoje prijevodno rješenje *wydać się*. Jedini semantički odmak od izvornika pokazuje BWP, prevodeći δοκέω/*puto* kao *nadati se*.

Tablica 2. Hrvatski i poljski prijevodi dvaju glagola mišljenja iz Iv 5,39

ἐραυνάω/ <i>scrutor</i>	δοκέω/ <i>puto</i>	ἐραυνάω/ <i>scrutor</i>	δοκέω/ <i>puto</i>
iziskivati (1)	scieniti (1) sciniti (1)	P dowiedywać się (1) 'raspiti- vati se; doznavati'	zdawać się (5) 'povjeriti se, povjerovati, prepuštati se; či- niti se, pričinjati se, izgledati'
izvidjati (2)	ciniti (1)	P/K rozbierać (2 + 1) 'skidati; rastavljači na dijelove; rezati na dijelove; razvaljivati'	
istraživati (4)	misлити (4)	K badać się (1) 'ispitivati se, pregledavati se'	
		K badać (4) 'proučavati, istraživati, studirati; ispitivati, provjeravati; pregledavati, analizirati itd.'	sądzić (2) 'suditi; smatrati, držati, misliti; ocjenjivati, prosudivati' nadziewać (1) 'nadati se'
		K przeskukiwać (1) 'pretraži- vati'	uważać (1) 'paziti; brinuti se; smatrati, držati, suditi, misliti'
		E badać (1)	wydać się (1) 'izgledati, činiti se; otkriti se, odati se; izdati se'

4.2.4. μιμνήσκομαι i πιστεύω (lat. recordor i credo)

2,22 ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν³⁵ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν, καὶ ἐπίστευσαν³⁶ τῇ γραφῇ καὶ τῷ λόγῳ ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. / Cum ergo resurrexisset a mortuis, **recordati sunt** discipuli eius quia hoc dicebat, et **crediderunt** Scripturae et sermoni, quem dixit Iesus.

[grč. Kada dakle uskrsne od mrtvih, sjetiše se učenici njegovi da to govoraše, i povjerovali su Pismu i riječi koju reče Isus. / lat. (...) sjetili su se (...) i povjerovali su Pismu i riječi/govoru, koju/koji je rekao Isus.]

BK: (...) *spomenuše se* učenici njegovi ere ovo govoraše; i *vierovaše* pismu (...).

PK: (...) *spomenušese* učenici njegovi, da ovo govoraše, i *virovaše* pismu (...).

IMŠ: (...) *spomenuše-se* njegovi učenici, da on ovo biaše rekao, i *virovahu* i pismu (...).

IŠ: (...) *sjetiše se* njegovi učenici te riječi i *povjerovali su* Pismu (...).

ZB: (...) njegovi *su se* učenici *sjetili* da je to htio reći, te *su vjerovali* Pismu (...).

JB: (...) *prisjetiše se* njegovi učenici da je to htio reći te *povjerovali su* Pismu (...).

FB: (...) njegovi se učenici *sjetiše*, da je to rekao, te *povjerovali su* Pismu (...).

³⁵ μιμνήσκομαι *dep. pas.* 1) sjećati se, sjetiti se, prisjetiti se, spomenuti se; 2) pamtiti; 3) misliti, opominjati se, brinuti se, paziti; 3) predlagati, označiti (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. μιμνήσκομαι). / **recordor**, **1. dep. tr. i intr.** 1) sjećati se, spominjati, spomenuti se; 2) pamtiti; 3) misliti, promišljati, razmišljati (Marević 2000, s. v. recordari).

³⁶ πιστεύω **1)** pouzdavati se, oslanjati se, biti uvjeren, vjerovati, povjerovati; 2) povjeriti, predati, podati (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. πιστεύω). / **credo**, **3. -didi, -ditum tr. i intr.** 1) povjeriti; 2) pouzdavati se, uzdati se, vjerovati; 3) smatrati, pretpostavljati; 4) pozajmiti (Marević 2000, s. v. credere).

Hrvatski prijevodi koriste se prijevodnicama *spomenuti se*, *sjetiti se* i *prisjetiti se* za prvi grčki glagol *te vjerovati* i *povjerovati* za drugi. Poljski prijevodi koriste se glagolima *wspomnieć*, *przypomnieć się* za prvi grčki glagol i samo *uwierzyć* za drugi.

BB: (...) *wspomnionęli* zwolennicy jego, iż im to powiedział i *uwierzyli* Pismu (...).

BN: (...) *wspomnieli* uczniowie jego / iż to mówił im / y *uwierzyli* Pismu (...).

JW: (...) *wspomnieli* uczniowie jego, iż to mówił: i *uwierzyli* Pismu (...). = **BG** (iż im to był powiedział;)

BT: (...) *przypomnieli sobie* uczniowie Jego, że to powiedział, i *uwierzyli* Pismu (...). = **BW** (jego, mówił)

BWP: Jego uczniowie *przypomnieli sobie*, że to mówił. I *uwierzyli* Pismu (...).

BP: (...) uczniowie Jego *przypomnieli sobie*, że to mówił, i *uwierzyli* Pismu (...).

BPK: (...) *przypomnieli sobie* Jego uczniowie, że o tym mówił, dlatego *uwierzyli* Pismu (...).

BE: Jego uczniowie *przypomnieli sobie* że to mówił i *uwierzyli* Pismu (...).

Prijevodi obaju jezika za $\mu\mu\nu\eta\sigma\kappa\omicron\mu\alpha\iota$ /*recordor* i $\pi\iota\sigma\tau\epsilon\upsilon\omega$ /*credo* poprilično su usklađeni (Tablica 3).

Tablica 3. Hrvatski i poljski prijevodi dvaju glagola mišljenja iz Iv 2,22

$\mu\mu\nu\eta\sigma\kappa\omicron\mu\alpha\iota$ / <i>recordor</i>	$\pi\iota\sigma\tau\epsilon\upsilon\omega$ / <i>credo</i>	$\mu\mu\nu\eta\sigma\kappa\omicron\mu\alpha\iota$ / <i>recordor</i>	$\pi\iota\sigma\tau\epsilon\upsilon\omega$ / <i>credo</i>
spomenuti se (3)	vjerovati (3)	P <i>wspomnieć</i> (4) 'spomenuti se'	<i>uwierzyć</i> 'povjerovati' (10)
sjetiti se (3)	vjerovati (1) / povjerovati (2)	K/P <i>przypomnieć się</i> (6) 'sjetiti se, podsjetiti koga na sebe'	
prisjetiti se (1)	povjerovati (1)		

Arhaični oblici *spomenuti se*, odnosno *wspomnieć* zamijenjeni su sinonimima *sjetiti se*, *prisjetiti se*, *przypomnieć się* u novijim prijevodima. Za $\mu\mu\nu\eta\sigma\kappa\omicron\mu\alpha\iota$ /*recordor* izmjenjuje se nesvršeni i svršeni vid hrvatskoga glagola povezanoga prefiksacijom *vjerovati*, *povjerovati*. Budući da u tekstu stoji indikativ aorista, odnosno perfekta, trebalo bi ga prevesti svršenim vidom, kao što je to u svim poljskim Biblijama (*uwierzyć*). Nadalje, odklon od grčkoga aorista, odnosno latinskoga perfekta pokazuju oblici imperfekta (IMŠ) i perfekta (KS), no posljednje je u skladu s jezičnim razvojem u hrvatskome u kojem aorist i imperfekt polako nestaju iz svakodnevne uporabe. Međutim, JB i FB kao suvremeniji prijevodi zadržavaju aorist. Takvih varijacija u poljskome nema zbog već spomenutoga razloga.

4.2.5. κρίνω (lat. iudico)

3,17 οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ³⁷ τὸν κόσμον, ἀλλ’ ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι’ αὐτοῦ. / Non enim misit Deus Filium in mundum, ut **iudicet** mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum.

[grč. Ne poslaše naime Bog sina u svijet da osudi svijet / sudi svijet, nego da bude spašen svijet po njemu. / lat. Nije naime poslao Bog Sina u svijet da sudi svijet (...).]

BK: Ere nie Bog poslao Sina svoga na sviet da *sudi* svieta (...).

PK: Niebo poslao Bog sina svog’ na svit, da *sudi* svit (...).

IMŠ: Nije-bo Bog poslao svojega sina na svit, za da on *osudi* svit (...).

IŠ: Jer Bog nije poslao svoga Sina na svijet zato da *osudi* svijet (...). = **FB** (bez jer, zato)

ZB: Jer Bog nije poslao svoga Sina na svijet da *sudi* svijet (...).

JB: Ta Bog nije poslao Sina na svijet da *sudi* svijetu (...).

Budući da u grčkoj namjernoj rečenici κρίνῃ može biti konjunktiv prezenta ili aorista, otuda u hrvatskim prijevodima varijacije u aspektu glagola *suditi* ili *osuditi*. Oblik *suditi* imaju BK i PK jer im je za predložak služila Vulgata u kojoj je grčki dvoznačni oblik preveden konjunktivom prezenta. Uz glagol *suditi* stoji akuzativna dopuna u BK, PK i ZB. Jedino se JB koristi dativnom dopunom, koja se kontekstualno bolje uklapa jer suprotna surečenica sadrži glagol *biti spašen*, što implicira da je potrebno nečije spašavanje od presude, a ne od nečijega mišljenja, odnosno suda. Naime, *suditi* ima dvije rječničke odrednice: 1) »davati, iznositi mišljenje, donositi sud ili procjene«; 2) »raditi posao sudca, voditi postupak na sudu i donositi presude«. Prva traži akuzativnu ili prijedložnu, a druga dativnu dopunu.

BB: Gdyż nie posłał Bóg Syna swojego na świat, aby miał *potępić* świat (...).

BN: Bo nie posłał Bog syna swego na świat / aby *sądził* świat (...). = **JW** (Bo), **BG** (Boć, Syna), = **BW** (bez swego, Syna); u sve tri zarezi umjesto /

BT: Albowiem Bóg nie posłał swego Syna na świat po to, aby świat *potępił* (...).

BWP: Nie posłał Bóg swego Syna na świat po to, aby świat *potępił* (...).

BP: Bóg bowiem posłał Syna na świat nie po to, aby świat *potępił*.

BPK: I nie posłał Bóg Syna na świat, aby *sądził* ten świat.

BE: Bóg przecież nie posłał Syna na świat, aby świat *osądził* (...).

³⁷ κρίνω 1) lučiti, rastavljati, razlikovati; 2) birati, izabrati, više cijeniti, odobriti, odrediti, odlučiti; 3) suditi, prosuditi, držati, smatrati; 4) shvatiti; 5) suditi, na sud zvati, tužiti, okriviti, parničiti se, ispitivati, presuditi, dosuditi, osuditi (Senc ³1991 i Popović 2016, s. v. κρίνω). / **iudico**, 1. tr. i intr. 1) biti sudac, suditi, presuđivati, presuditi; 2) javno proglasiti, očitovati se; 3) žaliti se; 4) prosuditi, zaključivati, odlučiti, odrediti (Marević 2000, s. v. iudicare).

Za κρίνω/*iudico* među poljskim prijevodnicama (*potępić* ‘osuditi; prokleti; zatupiti; iskorijeniti, uništiti’ i njegov vidski parnjak *potępiać* ‘osuđivati’, *osądzić* ‘ocijeniti, razmotriti, rasuditi, prosuditi, presuditi’, *sądzić* ‘suditi; smatrati, držati, misliti; ocjenjivati, prosuđivati’) također se izmjenjuju svršeni i nesvršeni oblici glagola. Svršeni se nalaze više u katoličkim (3/5), dok nesvršeni pretežno u protestantskim prijevodima (3/4). Jedino EB ima oblik *osądzić*, koji je svršeni.

4.3. Sinteza usporedbe hrvatskih i poljskih prijevoda analiziranih glagola

Pravopisne razlike općenito su zastupljenije kod starijih prijevoda, što je očekivano zbog procesa standardizacije koji traje s različitim intezitetima učestalosti i opsega. Pritom je hrvatski doživio puno veću preobrazbu od poljskoga uslijed složenih povijesnih okolnosti koje su utjecale na njegovu standardizaciju. One se očituju u pisanju:

- različitih fonema (*đ* kao *dj* u: *izvidjate*; odrazu *jata* u: *scienite*, *scinite*, *cinite* za *cijenite*; *vierovaše*, *virovaše*, *povjerovaše*; slogotvornoga *r-* u: *marzi*, *merzi*, *mrzi*);
- prednaglasnica (*ne znaš*, *neznaš*; *ne znate*, *neznate*);
- zanaglasnica (*čudjahu se*, *čudjahuse*, *čudjahu-se*; *spomenuše se*, *spomenuše-se*, *spomenuše-se* itd.).

Od poljskih pravopisnih promjena zabilježena je jedino nedosljednost u pisanju fonema *j* kao *y* (*rozbięracie*, *rozbięracje*) ili *i* (*mięuiesz*, *mięujesz*).

Na morfološkoj razini zabilježeni su pokoji odmaci od dijateze grčkih i/ili latinskih glagola:

- pasivni oblik konjunktiva glagola σκανδαλίζω/*scandalizo* u Iv 1,16 uglavnom je preveden povratnim glagolima na oba jezika, osim BPK koji ga prevodi aktivno;
- jedino je u poljskome prijevodu BPK glagol »čuditi se« preveden pasivnim oblikom;³⁸
- u slučajevima nizanja dvaju psiholoških glagola iza kojih slijedi glagol govorenja, uglavnom je drugi psihološki glagol zamijenjen trpnim pridjevom u novijim poljskim (BWP, BP) i hrvatskim prijevodima (FB), a u JB oba glagola zamijenjena su trpnim pridjevima.

Također je prisutno kolebanje pri odabiru svršena i nesvršena vida u hrvatskim i poljskim prijevodima glagola κρίνω/*iudico* u Iv 3,17, što je povezano

³⁸ Na primjeru glagola θαυμάζω uočljiva je razlika naspram latinskoga, hrvatskoga i poljskoga oblika glagola. Dok je grčki oblik glagola aktivan, latinski je deponentan (*miror*), a hrvatski (čuditi se) i poljski (*dziwić się*) su povratni.

time što oblik κρίνῃ u grčkoj namjernoj rečenici može biti konjunktiv prezenta, odnosno aorista (u latinskoj se namjernoj rečenici nalazi konjunktiv prezenta).

Najviše je otklona zabilježeno pri prevođenju historijskih vremena kod hrvatskih prevoditelja što je razvidno iz Tablice 4.

Tablica 4. *Hrvatski prijevodi oblika grčkoga aorista i/ili latinskoga perfekta iz Ivanova evanđelja*

	hrvatski prijevodi			
aorist grčkoga / perfekt latinskoga glagola	aorist	perfekt svršena vida	historijski prezent	pridjev trpni
φοβέω/timeo	BK, PK, IMŠ, IŠ, ZB, FB		JB	
ἐμβριμάομαι/fremo	BK, PK, IMŠ, IŠ, ZB, FB			JB
ταράττω/turbo	BK, PK, IMŠ		IŠ, ZB	JB, FB
μυμνήσκομαι/recorder	BK, PK, IMŠ, IŠ, JB, FB	ZB		
πιστεύω/credo	BK, PK, IŠ, JB, FB	ZB		
grčki/latinski imperfekt	imperfekt	perfekt nesvršena vida	historijski prezent	
θαυμάζω/miror	BK, PK, IMŠ	IŠ, ZB	JB, FB	

Dok su stariji prevoditelji uglavnom skloni zadržavanju izvornoga historijskog vremena, tj. aorista ili imperfekta, mlađi ih katkada zamjenjuju perfektom svršena vida, odnosno perfektom nesvršena vida kao i historijskim prezentom (JB, FB). Pritom neki od njih tvore aorist od nesvršenih glagola (PK *bojašese*, BK *vierovaše*, PK *virovaše*) ili ga zamjenjuju perfektom nesvršenoga vida (ZB *su vjerovali*) ili ga omaškom prevode imperfektom (IMŠ *virovahu*). Naspram grčkoga i hrvatskoga, latinski i poljski tijekom svoga razvoja izgubili su aorist te su ga zamijenili perfektom. Poljski k tome ne razlikuje ni imperfekt.

Vrlo su rijetka sintaktička odstupanja od izvornoga teksta i Vulgate vezano za:

- padežne dopune: jedino je hrvatska JB akuzativnu dopunu uz κρίνω/*iudico* zamijenila dativnom;
- rečenične dopune: svi hrvatski prijevodi citata 5,39 različito pristupaju prijevodu grčke/latinske nominalne konstrukcije akuzativa s infinitivom, uključujući i one slobodnije koje pokazuju odmak od uobičajenih sintaktičkih razrješenja te konstrukcije;
- nepridržavanje izvorne upitne intonacije bez upitne čestice u novijim hrvatskim prijevodima;
- razdvajanje složenih rečenica u dvije kod novijih hrvatskih i poljskih prijevoda.

Na sintaktičkome planu zamjetan je utjecaj grčkih valencijskih dopuna uz ἐμβριμάομαι i ταράττω (Iv 11,33) na latinski kao i na starije prijevode na oba jezika:

grč. ἐνεβριμάσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν ἐαυτόν / lat. fremuit *spiritu* et turbavit *seipsum*

uzgrozi se *duhom* i smutit *sebe istoga* (BK)

uzgrozi se *duhom* i smutit *sebe istoga* (PK)

oborzył się *duchem* y zatrwożył się (BN)

rozrzewnił się *w duchu* i wzruszył *sam siebie* (JW, BW).

U odabiru leksika slijedom jezičnoga razvoja stariji prijevodi imaju poneke zastarjele glagolske oblike. Nadalje, leksička razina pokazuje da veći raspon prijevodnica imaju psihološki glagoli (1–6) od glagola mišljenja (1–4), koje su manjim dijelom u sinonimnom odnosu. Ukupno je za petnaest glagola zabilježeno 85 prijevodnica (39 hrvatskih i 45 poljskih), i to za psihološke glagole 22 hrvatske i 24 poljske prijevodnice, a za glagole mišljenja 17 hrvatskih i 21 poljska. Među njima zabilježena je i velika sličnost zbog pripadnosti slavenskoj skupini jezika.

Semantički su odmaci zabilježeni tek u dvama poljskim prijevodima: δοκέω/*puto* preveden kao *wydać się* (Iv 5,39), a οἶδα/*scio* kao *dostezgać* (Iv 1,26).

Zaključak

Kao primjer metodologije prevođenja u radu su analizirani psihološki glagoli i glagoli mišljenja izdvojeni iz hrvatskih i poljskih prijevoda Ivanova evanđelja, izvorno napisanoga na helenističkome grčkom. S obzirom na brojnost biblijskih cjelovitih i djelomičnih prijevoda na oba jezika od 16. stoljeća do danas, rad se ograničio samo na prva izdanja cjelovitih prijevoda kojima su predlošci bili tekstovi na izvornom jeziku i(li) Vulgati. Slijedeći taj kriterij, korpus je obuhvatio sedam hrvatskih (HR) i deset poljskih (PL) prijevoda. Od toga su tri iz 16. stoljeća (3PL = 2K + 1P), dva iz 17. stoljeća (1HR; 1PL = 1P), dva iz 19. stoljeća (2HR), sedam iz 20. stoljeća (3HR; 4PL = 3K + 1P) i tri iz 21. stoljeća (1HR; 2PL = 1K + 1E). Među poljskima se nalazi pet katoličkih (K), četiri protestantska (P) i jedan ekumenski (E) prijevod, dok su hrvatski svi katolički.

Premda su najstariji prevoditelji, bez obzira na vjersku denominaciju i narodnost, težili doslovnom prevođenju Svetoga pisma, kontrastna i dijakronijska analiza osam odabranih psiholoških glagola i sedam glagola mišljenja pokazuje različite manje odmake od izvornoga teksta i/ili Vulgate na morfo-

sintaktičkoj i semantičkoj razini, ali i utjecaje izvornoga jezika na hrvatski i poljski. Posljednje je osobito izraženo u starijim prijevodima gdje je primjerice očit utjecaj grčkih valencijskih dopuna u Iv 11,33 na sva tri jezika ili u Iv 3,17 u hrvatskim prijevodima. U tim slučajevima takvi doslovni prijevodi nejasni su ili se baš najbolje ne uklapaju u sam kontekst. Takva problematična mjesta noviji prevoditelji na hrvatskoj i/ili poljskoj strani uglavnom su uspješno prevladali, a za neka su predložena rješenja u samom radu.

U odnosu na morfosintaktičku i semantičku razinu, leksička pokazuje veću raznovrsnost brojem prijevodnica po pojedinom glagolu. Za psihološke glagole zabilježene su 22 hrvatske i 24 poljske prijevodnice, a za glagole mišljenja 17 hrvatskih i 21 poljska. Razlog većeg broja prijevodnica može se pripisati međusobnim jezičnim nepodudaranjima značenjskih odrednica pojedinih glagola, njihove konotativnosti i sinonimnosti. Pritom je zamjetno da su novija hrvatska i poljska prijevodna rješenja usklađena glede izbora glagola uže značenjske usmjerenosti u odnosu na starije višeznačne na taj način pridonoseći boljoj kontekstualizaciji.

Analiza odabranih citata pokazala je da se suvremeni poljski protestantski prijevod naslanja na starije preuzimanjem arhaičnih glagolskih oblika i/ili prijevoda, te da općenito poljske protestantske Biblije imaju manji broj prijevodnica od katoličkih. Primjetna su i međusobna posuđivanja. Poljska Eku-menska Biblija na tragu istinskoga kršćanskog zajedništva preuzima najbolja prijevodna rješenja i od protestantskih i katoličkih objavljenih izdanja uz do-datak svojih.

Kako bi se još više ojačao ekumenski duh i kako bi se iznašla što bolja prijevodna rješenja, bit će potrebno učiniti mrežno dostupnim izvorni biblijski tekst i *textus receptus* uz sve prijevode na pojedinom jeziku pomoću alata za njihovo pretraživanje i usporedbu. Doduše, takve tražilice postoje na oba jezika, ali s ograničenim brojem tekstova.

Popis literature

1. Biblijska izdanja

Biblija. 1968. Prijevod: Stari zavjet (osim Petoknjižja i Psalama): na temelju rukopisa Antuna Sovića; Petoknjižje: Silvije Grubišić; Psalmi: Filibert Gas; Novi zavjet: Ljudevit Rupčić. Glavni urednici: Jure Kaštelan i Bonaventura Duda. Urednici: Josip Tabak i Jerko Fućak. Zagreb: Stvarnost.

Biblia święta, to jest Księgi Starego y Nowego Zakonu. 1563. Brześć Litewski: Nakł. M. Radziwiłł. [*Biblia Brzeska*]

Biblia święta, to jest Księgi Starego y Nowego Przymierza. 1632. Gdańsk. [*Biblia Gdańska*]

- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Warszawa 1975. [Biblija Warszawska]
Biblia Ekumeniczna. 2018. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce.
- Franjevačka Biblija*. 2010. Prijevod: Stari zavjet: Silvije Grubišić; Novi zavjet: Gracijan Raspudić. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Jeruzalemska Biblija*. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz »La Bible de Jérusalem«. 2004. Prijevod: Stari zavjet (osim Petoknjižja i Psalama): na temelju rukopisa Antuna Sovića; Petoknjižje: Silvije Grubišić; Psalmi: Filibert Gas; Novi zavjet: Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Uredili: Adalbert Rebić, Jerko Fućak i Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kašić, Bartol. 1999. *Biblia sacra*. Pretisak. Paderborn; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schoeningh.
- Katančić, Matija Petar. 1831. *Sveto pismo Starog' zakona i Sveto pismo Novog' zakona*. Budim.
- Nestle, Eberhard; Aland, Kurt. ²⁷2005. *Novum Testamentum Graece et Latine*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*. 1965. Poznań: Pallottinum.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. 1975. Poznań: Księgarnia św Wojciecha. [Biblija Poznańska]
- Remigiusz Popowski. 2016. *Biblia Pierwszego Kościoła*. Warszawa: Vocatio.
- Romaniuk, Kazimierz. 1997. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce. [Biblia warszawsko-praska]
- Szymon Budnego. 1572. *Biblia to iest księgi Starego y Nowego przymierza*. Nieśwież: Drukarnia Macieja Kawieczynskiego. [Biblia nieświeska]
- Šarić, Ivan Evanđelista. 1942. *Sveto Pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Sarajevo: Akademija Regina apostolorum.
- Škarić, Ivan Matij. 1858–1861. *Sveto pisam staroga i novoga uvita*. Beč: Iz ces. kr. dvorne i obštene tiskarnice.
- Wuyek, Jakub. 1599. *Księgi Starego y Nowego Przymierza*. Kraków: Theologia Societatis Iesu.

2. Rječnici

- Liddell, Henry George, Robert Scott i Henry Stuart Jones. ⁹1940. *A Greek–English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press. U: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph> (pristupljeno 9. IV. 2025.).
- Marević, Jozo. 2000. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Popović, Anto. 2016. *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta sa statistikom grčkih riječi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Senc, Stjepan. ³1991. *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Reprint. Zagreb: Naprijed.

3. Ostala literatura

- Babić, Nada. 2018. *Hrvatski prijevodi Novoga zavjeta od 20. stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Berković, Danijel (ur.). 2018. *Zbornik radova znanstvenog simpozija: Tko su bili hrvatski prevoditelji Biblije*. Zagreb 2013. Zagreb: Biblijski institut i Centar biblijskih istraživanja Zagreb.

- Birtić, Matea i Siniša Runjaić. 2019. Sintaktičko-semantička podjela psiholoških glagola u hrvatskome jeziku. *Filologija* 73: 1–25.
- Brač, Ivana i Tomislava Bošnjak Botica. 2015. Semantička razdioba glagola u Bazi hrvatskih glagolskih valencija. *Fluminensia* 27/1: 105–121.
- Braund, David. 1994. *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC–AD 562*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, Trevor. 2014. *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*. Oxford: Oxford University Press.
- DaDon, Agnes E. i Kotel DaDon. 2019. Značenje i prednost proučavanja židovske Biblije na biblijskom hebrejskom jeziku. *Nova prisutnost* 17/2: 369–393.
- Davies, Norman. 2005. *God's Playground: A History of Poland*, Vol. 1, 2. Columbia University Press.
- Dunaj, Bogusław. 2023. Krótki opis długiej historii języka polskiego. *Slavia Occidentalis* 80/1: 27–39.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jelaska, Zrinka. 2008. Ljubiš li me? Ti znaš da te volim: Kontekstualnim pristupom do raznoznačja sinonima. U: Slavko Mirković (ur.), *Babićev zbornik. O 80. obljetnici života*, 125–170. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske.
- Knežević, Ruben. 2019. *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi*. Zagreb: Teološki fakultet Matije Vlačića-Illirika.
- Korytkowska, Małgorzata. 2017. Czasowniki mentalne i czasowniki emocji w opisie semantyczno-syntaktycznym. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 52: 139–163.
- Lujić, Božo (ur.). 2018. *Hrvatski standardni prijevod Biblije*. Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo.
- Lujić, Božo. 2022. Novi hrvatski standardni prijevod Biblije: načela, lingvističke teorije i konkretni primjer. U: Brašćevski, Taras, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Bibliana – Hrvatski prijevodi Biblije*, 71–88. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
- Lutze, Paweł. 2023. Biblijne stowarzyszenie Misyjne. U: <https://bsm.org.pl/artukul/tlu-maczenie-biblii-na-jezyk-polski-pierwsze-przeklady/> (pristupljeno 9. I. 2025.).
- Majewski, Marcin. 2019. *Jak przekłady zmieniają Biblię. O przekładach i przekładaniu Pisma Świętego raz jeszcze*. Kraków. U: <https://open.icm.edu.pl/items/ac90d9f4-88fa-4180-a5f6-0c5b510858f7> (pristupljeno 15. IV. 2025.).
- Miller, Maxwell J. i John H. Hayes. 2005. *A History of Ancient Israel and Judah*. Louisville i London: Westminster John Knox Press.
- Munro-Hay, Stuart. 1991. *Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Pavlović, Nataša. 2015. *Uvod u teorije prevodenja*. Zagreb: Leykam International.
- Payaslian, Simon. 2007. *The History of Armenia: From the Origins to the Present*. New York: Palgrave Macmillan New York.
- Piela, Marek. 2003. *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Popowski, Remigiusz i Michał Wojciechowski. 2014. *Grecko-polski Nowy Testament*. Warszawa: Votatio.

- Pranjeković, 2015. Hrvatske filološke škole i standardni hrvatski jezik u drugoj polovici 19. stoljeća. U: Bičanić, Ante, Josip Lisac, Ivo Pranjković i Marko Samardžija (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika. 4. knjiga: 19. stoljeće*, 77–112. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.
- Shaw, Ian (ur.). 2000. *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press.
- Szczepińska, Bożena. 2005. *Ewangelie tylekroć tłumaczone... Studia o przekładach i przekładaniu*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Vojnović, Tadej. 2006. Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata od Ćirila i Metoda do prve tiskane Biblije 1831. godine. *Analiz Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 22: 141–153.
- Zaborski, Andrzej. 2014. Najnowsze przekłady Biblii a teoria przekładu. The Newest Polish Translations of the Bible and the Theory of Translation. *The Biblical Annals* 4/1: 175–194.